

Віталій Володимирович Романюк,

викладач кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ З'ЯСУВАННЯ ОБСТАВИН, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ, У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто питання змісту та значення предмету доказування, особливостей збирання доказів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх за новим Кримінальним процесуальним кодексом України.

Прийняття 13 квітня 2012 року Кримінального процесуального кодексу не тільки фактично ознаменувало завершення судово-правової реформи в Україні, а й позначило новий етап розбудови нашої країни як демократичної, соціальної та правової держави. Закріплення в ч. 2 ст. 3 Конституції України положення, що головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини, максимально повно було реалізовано у новому кримінальному процесуальному законодавстві. Взагалі, слід вести мову про те, що КПК України зорієнтований на максимальне пріоритетний захист особи, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження (ст. 2), у тому числі і неповнолітніх.

І незважаючи на удосконалення із прийняттям нового КПК питань кримінального провадження щодо неповнолітніх актуальність дослідження цієї проблематики не зменшується. На жаль, рівень злочинності неповнолітніх істотно скорочується, а часом має тенденції до зростання, відмічаються загрозливі тенденції у зміні її структури. Все це вимагає нових підходів до профілактики і ефективної протидії цьому небезпечному суспільному явищу. Особливо актуальним це питання постає в умовах реформування сучасної системи кримінальної юстиції та впровадження в практичну діяльність правоохоронних органів оновленого кримінального процесуального законодавства, зокрема, в частині гл. 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх» КПК України.

Дослідженню питань злочинності неповнолітніх та кримінального провадження щодо цих осіб зверталися в тому чи іншому аспекті такі вчені, як О. М. Бандурка, О. Х. Галімов, А. Є. Голубов, Л. Л. Канєвський, О. С. Ландо, О. О. Левендаренко, В. В. Леоненко, І. С. Манова, Е. Б. Мельникова, Г. М. Міньковський, Г. М. Омеляненко, А. Б. Романюк, В. А. Рибальська, Н. Ш. Сафін, В. М. Трубніков, В. В. Шимановський, Н. В. Шость та багато інших. Узагальнення праць останнього часу, дає підстави стверджувати, що розгляд проблем кримінального судочинства стосовно дітей забезпечив формування належної теоретичної бази для його удосконалення. Але з прийняттям нового КПК України гостро постало питання про адаптацію раніше отриманих напрацювань до нової правової основи кримінального провадження щодо неповнолітніх. І однією із важливих складових цього провадження, яке забезпечує можливість прийняття виваженого, справедливого і законного, а головне та-

кого, що забезпечує захист прав дитини, процесуального рішення є кримінальне процесуальне доказування, основу якого становить предмет доказування. Саме тому метою статті нами обрано виявлення слідчим обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, за новим КПК України.

Насамперед відмітимо, що новелою гл. 38 КПК України стало положення, яке відображує охоронну спрямованість щодо неповнолітнього цього провадження. Так, згідно зі ст. 484 КПК України слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього.

Вважаємо, що це положення в певній частині також має значення і при здійсненні доказування у цьому провадженні, бо орієнтує уповноважених осіб, які ведуть кримінальне провадження щодо неповнолітніх, на максимально повне та всебічне виявлення обставини, передбачених ст. 485 КПК України. Адже тільки за такої умови можливе прийняття виважених процесуальних рішень, залучення неповнолітнього до процесуальних дій в тій формі, яка відповідає його віковим та психологічним особливостям. Також, як ми вважаємо, встановлення визначених законом обставин сприяє такій організації та здійсненню кримінального провадження, що дійсно найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та забезпечує уникнення негативного впливу на нього.

Відмітимо, що у КПК України, як і у КПК 1960 року, збережено підхід, що поряд із загальними обставинами, які підлягають доказуванню у будь-якому кримінальному провадженні (предмет доказування, ст. 91 КПК України), у провадженні щодо неповнолітніх законом визначено додаткове коло обставин, що встановлюються саме щодо неповнолітніх. Їх окреме виділення, як ми вважаємо, обумовлено:

- істотними процесуальними особливостями кримінального провадження щодо неповнолітніх, пов'язаних із їх віковими та психологічними особливостями;
- охоронною його спрямованістю вказаного провадження;
- вирішенням під час цього провадження, окрім загальних завдань судочинства, власних завдань, обумовлених участю неповнолітніх та необхідністю забезпечення в кінцевому результаті здійснення виховного впливу на них.

Відмітимо, що як і у ст. 433 КПК 1960 року, ст. 485 КПК України містить перелік обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Визначення предмету доказування у вказаному провадженні у науковій літературі має дискусійний характер. Так, згідно позиції ряду вчених, єдиний предмет доказування в даному випадку розширюється (конкретизується та деталізується) за рахунок вказівки на низку обставин, визначених законодавцем у спеціальних статтях (ст. 484 КПК України) [1, с. 15-17]. Наприклад, О.О. Левендаренко зауважує з цього приводу, що обставини, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні цієї категорії повністю охоплюються загальним предметом доказування і за своєю право-

вою природою лише конкретизують останні, являють собою їх своєрідне розшифрування [2, с. 6].

В основі іншої позиції покладено ідею спеціалізації, відокремлення предмета доказування при провадженні щодо неповнолітніх в рамках єдиного предмета доказування [3]. З цього приводу М. О. Карпенко відмічає, що предмет доказування в справах про злочини неповнолітніх є самостійним інститутом кримінально-процесуального права, а у відповідних статтях КПК робиться акцент саме на додатковому та більш ретельному вивченні правозастосовувачем обставин, які характеризують особу неповнолітнього правопорушника, а також на виявленні причин і умов, що сприяли вчиненню ним злочину [4, с. 5, 8]

Порівняльний аналіз ст. 91 і 485 КПК України призводить до висновку, що зазначені у них обставини в переважній більшості (п. 1, 2, 3 ст. 485 КПК України) знаходяться в співвідношенні частини і цілого. До того ж саме формулювання ст. 485 КПК України вказує на те, що це спеціалізована норма відносно загальної норми, яка передбачена у ст. 91 КПК України. Так, у ст. 485 КПК України прямо вказано, що «під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених статтею 91 цього Кодексу, також з'ясовуються ...». Системний аналіз цього тексту приводить нас до висновку, що законодавець у даному випадку має на меті виділити додаткове коло обставин (ст. 485 КПК України), які, поряд із основним предметом доказування (ст. 91 КПК України), встановлюються під час кримінального провадження щодо неповнолітніх. Тобто положення ст. 485 КПК України не заміщують або виключають необхідність встановлення обставин, вказаних у ст. 91 КПК України, а доповнюють їх шляхом розширення предмету доказування кримінального провадження щодо неповнолітніх. Такі доповнення, конкретизація та розшифрування як раз і потрібні, щоб найменше порушити звичайний уклад життя неповнолітнього, а також прийняти щодо нього найбільш обґрунтоване та доцільне з позицій перевиховання та профілактики вчинення ним у майбутньому правопорушень рішення.

Саме тому слід звертати увагу правозастосувача на цей момент, відмічаючи, що встановленню у вказаному провадженні підлягають як обставини, вказані у ст. 91 КПК України, так і ті, що передбачені ст. 485 КПК України. Виключно при такому розумінні предмету доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх та забезпеченні його всебічного та повного встановлення з'явиться можливість забезпечити виконання як загальних, так і спеціальних завдань цього провадження.

У цьому контексті наведемо точку зору В. К. Вуколова, який відмічає своєрідність предмета доказування при провадженні щодо неповнолітніх, вказує на необхідність деталізації у даному випадку загального предмету доказування, який в рівній мірі відноситься до всіх видів кримінальних проваджень без будь-яких винятків. На його думку, структуру предмету доказування щодо неповнолітніх можна викласти у наступній схемі:

- загальне: предмет доказування по всім категоріям кримінальних проваджень (ст. 91 КПК України);

- особливе: предмет доказування по кримінальним провадженням щодо неповнолітніх (ст. 91 КПК України, ст. 485 КПК України);

– окреме: окремий предмет доказування по конкретному кримінальному провадженню щодо неповнолітніх [5, с. 53–67].

Виходячи із зазначеної схеми неважко зробити висновок, що специфіка предмету доказування у досліджуваному провадженні проявляється на декількох ієрархічних рівнях. Де встановлення обставин загального, особливого, окремого рівнів забезпечує можливість прийняття законного обґрунтованого і вмотивованого судового рішення щодо неповнолітнього, яке у найбільшому ступені відповідає меті його перевиховання та профілактики вчинення ним у майбутньому правопорушень.

Однак, як свідчить узагальнення правозастосовної практики, слід зазначити, що у кримінальному провадженні цієї категорії, органи досудового розслідування не завжди у повному обсязі з'ясовують обставини, вказані у ст. 485 КПК України (зараз ст. 433 КПК 1960 року), а це у свою чергу перешкоджає своєчасному та належному здійсненню правосуддя під час кримінального провадження щодо неповнолітніх, тим самим фактично перекладаючи обов'язки з'ясування таких обставин на суд. Останній, в силу дії принципу змагальності, також не завжди вживає заходів щодо усунення цього порушення, яке втілюється у неповноті досудового розслідування. Але зважаючи на те, що новий Кримінальний процесуальний кодекс України не містить положення про можливість судом повернення кримінальних проваджень на додаткове розслідування, обов'язок встановлення обставин при провадженні щодо неповнолітніх з боку слідчого, прокурора набуває особливого значення для забезпечення досягнення завдань, передбачених у ст. 2 КПК України стосовно будь-якого кримінального провадження, а також тих власних завдань щодо неповнолітніх, які передбачено ст. 484 КПК України. Отже, питання всебічного та повного встановлення обставин при провадженні щодо неповнолітніх, є актуальним питанням здійснення цього провадження на оновленій правовій основі.

Щодо практичної реалізації питання забезпечення належного встановлення обставин у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, то слід відмітити, що це безпосередньо пов'язано із дотриманням, зокрема слідчими:

– вимог кримінального процесуального закону щодо предмету доказування в частині забезпечення встановлення всіх обставин, що його утворюють;

– вимог кримінального процесуального закону стосовно процедури здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, адже тільки обґрунтоване, своєчасне та законне проведення слідчих (гласних та негласних) дій дозволить зібрати належні та допустимі докази;

– криміналістичних рекомендацій щодо специфіки методики та особливостей тактики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми;

– рекомендацій опрацьованих кримінологами та психологами стосовно врахування під час провадження вікових та психологічних особливостей неповнолітніх;

– спеціалізації слідчих по цьому виду кримінального провадження, адже як нарешті законодавчо закріплено у 2 ст. 484 КПК України кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи здійснюється слідчим, який спеціально

уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх.

Також забезпечення належного встановлення обставин у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх залежить від активності прокурора та керівника органу досудового розслідування, які здійснюють позавідомчий нагляд та відомчий контроль за досудовим розслідуванням кримінального провадження щодо неповнолітніх. З метою посилення увагу вказаних керівників до здійснення ними нагляду та контролю вважаємо за доцільне запропонувати доповнення відповідно ст. 36 та 39 КПК України, якими передбачені повноваження прокурора та керівника органу досудового розслідування, положенням наступного змісту: «перевіряти дотримання під час досудового розслідування всебічності, повноти й неупередженості дослідження всіх обставин кримінального провадження». вважаємо, що таке повноваження та його реалізація безпосередньо будуть спрямовані на забезпечення слідчими належного встановлення обставин у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, що буде запорукою обґрунтованого і вмотивованого судового рішення щодо неповнолітнього, яке у найбільшому ступені відповідає меті його перевиховання та профілактики вчинення ним у майбутньому правопорушень.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, відмітимо, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх, яке визначається специфічним підходом до захисту прав цих осіб, процедурою його здійснення, у тому числі і в частині обставин, які необхідно обов'язково встановити щодо неповнолітніх, потребує від слідчого окремої додаткової уваги та дотримання під час цього провадження як загальних, так і спеціальних норм КПК України. В умовах прийняття нового КПК України це зумовлює необхідність проведення комплексних наукових досліджень з метою опрацювання відповідних методичних рекомендацій слідчим, прокурорам, суддям щодо належного здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх та забезпечення пріоритетного захисту цих осіб, охорони їх прав, свобод та законних інтересів як учасників кримінального провадження.

Список використаних джерел: 1. Сперанский К. К. Особенности расследования дел несовершеннолетних : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : / Сперанский К. К. – М., 1967. – 23 с. 2. Левендаренко О. О. Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. О. Левендаренко. – К., 2003. – 20 с. 3. Саарсоо Х. О роли советского уголовного процесса на предварительном расследовании в борьбе с преступностью несовершеннолетних : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : / Саарсоо Х. – Тарту, 1972. – 36 с. 4. Карпенко М. О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Карпенко М. О. – Х., 2004. – 20 с. 5. Вуколов В. К. Уголовно-процессуальные особенности производства по делам несовершеннолетних в суде первой инстанции : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Вуколов В. К. – М., 1982. – 192 с.

Одержано 25.09.2012

Рассмотрены вопросы содержания и значение предмета доказывания, особенности сбора доказательств в уголовном производстве в отношении несовершеннолетних по новому Уголовному процессуальному кодексу Украины.

The questions of the content and meaning of the object of proof, especially the collection of evidence in criminal proceedings against minors under the new Criminal Procedure Code of Ukraine.